

5 чылдың август
де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

НАЦИОНАЛЬНАЯ
БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С.ПУШКИН №98
(19135)

2018 чылдың
август 23
четверг

Хүннүң үнери — 05:16
Ажары — 19:46
Хүн дурту — 14:30

Садар өртээ хостуг 12+

Тываның Баштыңының ажил-херээ

ЧАА ТЕХНИКА-БИЛЕ ЧЕТЧЕЛЕП ЭГЕЛЭЭН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол, «Тыва Авиа» бүдүрүлгениң директору Мерген Санчай.

Кызылдың аэропортун эде кылып, модер-
заастаар ажилдарны дооскан соонда, ону чаа
хника-биле четчелээр ажилды Тываның Чазаа
елээн. Ооң-биле кады «Тыва Авиа» бүдүрүлгениң
сылдакчыларын «ГазпромАвиа» компанияның
редилге төвүнге амгы үениң чаа техниказы-
иле ажилдаарына өөреткен. Ооң түңнелинде
бүдүрүлгениң бодунуң кадрлары — ийи борт-
техник, беш ужудукчу, сес техник-механиктер чаа
хника-биле ажилдаарына белең.

Тываның Чазааның лизинг аргазы-биле садып алган
каларының башкылы Кызылда кээп эгелээн. Көңүс
ай айда заводтан кылып үндүргөн Ми-8 вертолёт-
ва ужудукчулар мунуп алгаш келгеш, август 21-де
лдың аэропортунга кээп хондурупкан.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол аңаа чедип,
ехника-биле таныжып, «Тыва Авиа» бүдүрүлгениң
дакчыларының өөрүшкүзүн үлешкен. Ол дугайын-

да Шолбан Валерьевич интернетте бодунуң блогунда
мынчаар бижээн:

«Вертолет ужудукчуларының сактып турары-биле
сөөлгү катап бистиң аэропортка чаа вертолет чүгле 1986
чылда келген бооп турар. Ооң соонда чаа вертолёт Тывага
келбээн. Эрги вертолеттарны септеп-селип алгаш ужуп
турганнар. Ынчангаш чазактын лизинг-биле садып алганы
май айда заводтан кылып үндүргөн көңүс чаа вертолётту,
боттарывыстың ужудукчуларывыс Кызылга эккеп хонду-
руптарга, аэропорттун ажилдакчылары шупту халчыл
чеде бергеннер. Оларга байырым чедирип, өөрүшкүзүн
үлөжип чордум.

Шынап-ла бистиң буурап дүжүп каар часкан бүдүрүл-
гевиске улуг аас-кежик болгаш келир үеже дидим көрүш
тыттып келген. Бо вертолёттун соонда бир ай болгаш база
бир чаа вертолет, ооң соонда чыл төнчүзүнде база бирээ
келир дээримге, оон-даа артык өөрүп турдулар. Мооң
мурнунда ажилдап турган шыырак ужудукчуларны катап

эгидип, бир вертолетка-ла ийи
ужудукчу турарын чедип алыр
болза эки дээрзин сүмеледим.
Бистиң чедери берге черле-
ри хей республикавыстың
хөгжүлдизинге мындыг ужу-
р чүүлүн хевири кончуг чугула.
База бир көскү чедишкенивиске
өөрбейн, кижичүге өөрүүр боор.
Аарыг-аржыкка таварышкан
улустун амы-тыны, кижилерниң
аай-дедир аргыжылгазы,
айыыл-халап болурга дүргөн
дуза, чер-чуртувустун чараш-
каазын көрүксээн кижилерге
база тускай маршруттары ажи-
дып ап болур апарганывыс ол».

Бистиң корр.

Хүннүң медээлери

АНЫЯК СПЕЦИАЛИСТЕРГЕ

Тываның Баштыңының Администра-
циясы база ТР-ниң Чазааның Аппарадынга,
Тыва Республиканың күүсекчи эрге-ча-
гырга органнарынга стажировка эрттирер
аныяк специалистерни шилип алыр кон-
курсту чарлаан.

Шилилдени чедишкенин эрткен стажер
бүрүзү-биле бирден үш ай хуусаалыг күш-ажыл
керээлерин чарар. «2017-2019 чылдарда күш-
ажыл болгаш ажилга хаара тудары» күрүне
программазының иштинде «Күш-ажыл рыногунда
дүшкүрлүг чорукту чавырылдылары» програм-
ма-биле стажерниң күш-ажылының телеви-
рин чорудар.

Россия Федерациязының күрүне дылын
билир, дээди эртемниң, 35 хар чедир назылыг,
Россия Федерациязының хамаатызы кон-
курса киржип болур. ТР-ниң Баштыңының
Администрациязының күрүне албаны болгаш
кадрлар курлавырының айтырыгларының тала-
зы-биле департаментиге документи-
лерни 2018 чылдың сентябрь 7-ге чедир хүлээп алыр.

КӨЖҮП ЧОРУУР ОФИС

Тыва Республиканың «Мээң доку-
ментилерим» төптеринде чедирип турар
ачы-дузаның саны чылдан чылче көвүдөп
турар. Ук төптерни таварыштыр кижилер
300 ажыг янзы-бүрү ачы-дузаны ап турар.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун даал-
газы-биле Тываның Информатизация болгаш
харылзаа яамызы «Бизнес талазы-биле айтыкчы»
деп регионнун төлөвилел офиси-биле кады хей
хүлээлгелиг көжүп чоруур офисти тургузарына
таарымчалыг харылзаа каналдары-биле дерит-
тинген тускай техниканы садып алган. Ынчангаш
ам бо хүнде ыраккы кожуннарның чурттакчыла-
ры «Мээң документилерим» төптүн көжүп чоруур
офизинге күрүне болгаш муниципалдыг ачы-ду-
заны алыр аргалыг болурлар.

Стандарт езугаар тургускан эт-септиг, эрге-
жок чугула оргтехника-биле дериттинген амгы
шагның тускай автобузунда көжүп чоруур офис
июль айдан эгелеп он ажыг үнүшкүннерни кы-
лып, ыраккы чурттакчылыг черлерге 235 хире
күрүне болгаш муниципалдыг ачы-дузаны чедир-
ген. Көжүп чоруур офис август 17 хүнүнде Чаа-Хөл
кожуннун Ак-Дуруг, Шанчы сумуларына ажил-
даан. Ам август 24-те Чөөн-Хемчик кожуннун
Хорум-Даг, Сүт-Хөл кожуннун Бора-Тайга суму-
ларга чедер. Ооң соонда сентябрь 7-де Өвүрнүн
Ак-Чыраа, Тес-Хемниң Ак-Эрик сумуларга барып
ажылдаар.

МАНЛАНЫ ДАГЫЫР

Улуг-Хем кожунда Хайыракан суурнун
мурнуу талазында улуг орук чоогунда
Төлөгө дааның кырында эмчи бурганы
Манланың омур-хевирин ийи чыл бурун-
гаар чалап олурткан. Төрөл бөлүк ону
ыдыктап дагып, ажаап-тежээп хайгааралга
алган.

Август 26-да, улуг-хүнде моол, тыва лама
башкылар хүндүскүнүн 13 шакта эмчи бурганы
Манланы дагыыр ёзулалды эрттирер. Аңаа хей-
аът тугу, кадактарлыг, саңе салыр ак чемниг
келирин чонга сагындырып турар.

АКЦИЯ ЧОРУП ТУРАП

«Тыва Республиканың девискээринге «Шко-
лаже белеткениринге дузалаш!» деп акцияны
эрттирер дугайында» Тыва Республиканың
Чазааның июль 31-де №318-р айтышкынын
ёзугаар республиканың девискээринде эвээш
хандырылгалыг болгаш хей уругларлыг база
амыдыралдың берге байдалдарында таварыш-
кан өг-бүлелерниң ажы-төлүнге школаже баарын-
га дузалажыры-биле, акцияны чарлаан. Албан
организация коллективтерин акцияга идепкейлиг
киржиринче чалап турар.

«Социал хөмүр» төлөвилел
боттанышында

КИРЖИКЧИЛЕР САНЫ КӨВҮДЭЭН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол кыжын одаар хөмүр-даш садып алырынга дуза хереглеп турар чурттакчы чон бөлүүнде «Социал хөмүр» губернатор төлөвилелиниң киржикчилериниң санын өстүргөн. Мооң мурнунда халас хөмүр болгаш чырык өртээнге чарыгдал компенсациязын хөй ажы-төлдүг көдээ өг-бүлелерге берип турган болза, печка-биле одаар бажыңнарда чурттап турар хөй ажы-төлдүг хоорайжыларны чиигелделиг хөмүр-даш алыр даңзыже 2018 чылдан эгелеп кириген. Тываның эрге-чагыргазы 2016 чылда төлөвилелди эгелеп тургаш, 5,5 млн. рубльди тускайлаан турган болза, ам бюджет чарыгдалын 7,2 млн. рубль чедир улгаттырган.

Республика Баштыңы Шолбан Кара-оол бодунуң блогунда ол дугайында мынчаар дыңнаткан.

«Социал хөмүрге» акшаны немей тывар бис деп аазааш, тыптывыс. Эрткен ийи чылга деңнээрге, бо кыжын ийи катап хөй кижиле дузаны алыр. Ынчан хөй ажы-төлдүг 671-700 өг-бүлөгө халас хөмүр-биле дузалажып турган бис. Бо чылын 1010 өг-бүлө алыр, оларның 156-зы — мооң мурнунда программаже кирбейн турган Кызыл биле Ак-Довурактың чурттакчылары. Хоорайларда печка-биле

одаар бажыңнар хөй, ында хөй ажы-төлдүг өг-бүлелер база бар. Ынчангаш чөптүг звес чорукту эдер деп шиитпир-ледивис. Хөмүр-дашты сөөртүп чедире-ри болдунмас, чедери берге черлерде чурттап турарларга халас ыяшты бээр бис. Ол дээрже 41 өг-бүлө-дир, бир өг-бүлөгө-ле 4,8 кубметр ыяш болур. Чер-черлерде төлөвилелди харыылап турар чагырга баштыңнары база удуртукчулар, хөмүр-даш уургайы-биле керээ езугаар, социал хөмүр сөөртүлгезин август 23-тен сентябрь 1-ге чедир организастыг чорударын сагындырдым. Ол хуннерде хөмүр-даш разрезилерни манап турар. Дугурушкан хуусаада четтикпээнер ниити оочурга туруп алгаш дүжүртүр алаар. Ажылды нарыыдатпайн, хуусаада четтигерин кызыдыңар — деп, ол бижээн.

Бистиң республикада беш база оон хөй уругларлыг өг-бүлелерни хөй ажы-төлдүг деп санаарын сагындыраал. Ындыг өг-бүлелерге «Социал хөмүр» төлөвилелдин негелделеринге дүүштүр, чылдың-на 2 тонна хире хөмүр-дашты халаска берип, электри чыры-биле хандырып турар компанияда өг-бүлениң агар санынче чырык энергиязының чарыгдалынга компенсация акшаны шилчидип берип турар.

Республикада хөй ажы-төлдүг өг-бүлелериниң саны чылдан чылче көвүдөп турар: 2016 чылда 4 муң хире уругларлыг 700 өг-бүлөгө хөмүрнү дүжүргөн. Ам төлөвилел боттанылганынче хоорайларны хаара тудуптарга, киржикчилерниң саны муң ашкан. Тываның Баштыңы бюджет арай нарын-даа болза, төлөвилелди уламчылаарын чедип алган.

ТР-ниң Чазааның парлалга албаны.

Россияның агаар транспортунун федералдыг агентилелиниң удуртукчузу Александр Нерадько ажыл-албан аайы-биле Тываның найысылалынга келгеш барган. Аалчыны Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол аэропортка уткуп алган. Олар аэродромнун ужудуп-хондурар дилинде база өске-даа объектилерин барып көргөн. «Кызыл» аэропортуң коллективи-биле ужуражып, аэропортту модернизаастап хөгжүдөр айтырыгларны чугаалашкан.

«Ужудуп-хондурар шөлүвүстү чаартырының бирги база ийиги чадаларын чедишкенин күүседип, «Ростеххайгаарал» албан-нарын эки деп үнелелди алган болгаш, аэропортувус доктаамал ажылдап турар. Чырык-биле медээлээр дериг-херекселдерге база чөпшээрелди алган» — деп, Шолбан Валерьевич демдеглээн.

Тываның Баштыңы Росавиацияның удуртукчузу-биле чер кырының албан-нарынга тускай техника садып алырынга база делегей чергелиг авиа-эрттирилге пунктузун организастап ажыдарында деткимче бээр дугайында чугааны кылган.

Шолбан Валерьевич 2014 чылда РФ-тиң Чазааның деткээни, Тываның социал-экономикалык комплекстиг планынче регионнун кол аэропортун эде чаартыр төлөвилелди кириерин чедип алган болгаш, ол ажылдарже 2016 чылдың апрельде киргенин сагындыраал. Төлөвилел чорудуу-биле ужудуп-хондурар дилиндектиң узунун 1,5-ден 2,7 км чедир узаткан. Ам Кызыл аэропортуң ужудуп-хондурар шөлү кандыг-даа судноларны хүлээп алыр. Оон аңгыда чаа дилиндекти амгы үең чырык-медээ бээр дериг-херекселдери-биле чөпсеглеп, пассажир перронун база агаар судноларының техниктиг

Албан ёзунуң ужуражылгазы

ЭКИ ДЕП ҮНЕЛЕЛДИ АЛГАН

хандырылганын чорудар черлерни чаартып, оран-саваның инженер четкилерин септээн. Специалистер самолеттарның дошталырынга удур суук чүүл-биле аштаар пунктуну бо үеде тудуп турар. 2018 чылдың декабрь 31-де объектини долузу-биле дужаар.

Тываның Баштыңы аэропортту эде чаартып эгелээрге-ле, чурттар аразының авиа-шугумун ажыдар айтырыгны көдүрүп келген. ТР-ниң Транспорт яамызы, Росавиация, каайлы база кызыгаар албаны дээш сонугаргалдыг

ведомстволарның чөпшээрели баз. Ам аэропорттун техниктиг байдалы ту стандарттарга дүжүп турар аптада, ол угланышкыга тодаргай бажыңнарны кылыр үе келген деп, Шолбан Кара-оол санап турар. Республиканың Чазаа Тываның Баштыңының даңзы-биле чогуур чагыгларны белегелдеп, федералдыг структураларже кириштирер. Чурттар аразында ужурашканы бар, чижээ, Моолдун авиакомпания Кызыл биле Улан-Батор аразында болур.

Бистиң

Мал чеминиң белеткели — шалыпчы иш

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХОВУ-ШӨЛДЕРИНДЕ

Агаар-бойдустан чыс-чайыктыг чамдык таарымча чок үелери турза-даа, республиканың ажыл-ишчилери 43136 га черниң сигенин кезип, 39408 га шөлден мал чемин бөлгөн. Мал чеминиң ортумак дүжүдү, эрткен чылды-биле дең, гадан 11 центнер болган.

Республиканың ажыл-агыйлары ниитизи-биле 44086 тонна сиген-ширбиилди белеткээн. Ол планын онаалданың чүгле 19,5 хуузу-дур (эрткен чылын 136 % турган). Оон иштинде чайгаар үнген сиген — 42784 тонна, тараан сиген — 1302 тонна. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери 5584 тонна (ниити хемчээлдин 12,7 хуузу), хууда дузалал ажыл-агыйлары 29 450 тонна (66,8 хуу), тараачын (арат) ажыл-агыйлары 8798 тонна (20 хуузу), «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» төлөвилелдин киржикчилери 1101 тонна (планның 20, 2 хуузу) кышка курлавырлап алган. «Туран» КХН 600 тонна сенажты белеткээн.

2018 чылдың август 10-дан 17-ге чедир, неделя хуусаа дургузунда эң хөй мал чемин Каа-Хем кожуун (4961 тонна), Кызыл (3364), Улуг-Хем (2230) база Тожу (2212 тонна) белеткээн.

Бо хуннерде республиканың сиген шөлдеринде 424 бригадада 5047 кижиле ажылдап турар. Оларда 55 тракторну, сиген кезер 479 машинаны, 316 бөлүп дырбаар херекселди база сигенни чыып, тырыыр 469 техниканы быжыглаан.

10 муниципалдыг тургузуг — Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Кызыл, Танды, Тожу, Тес-Хем, Улуг-Хем база Сүт-Хөл кожууннар мал чемин белеткээринин чылдың-на эрттирип турар республика мөөрейинге эки түннелдерни чедип алган. Бо кожууннарда ниитизи-биле 12 организация ол мөөрейге киришкен. Бай-Тайга кожуундан «Бай-Тал» КУБ, «Оргаадай» КБК база кожуун чагыргазының культура эргелели; Тес-Хем кожуундан «Белдир» КБК база «Чодураам» КХН;

Сүт-Хөл кожуундан «Сайзырал» КБК, «Ишжин» МУБ, «Саян» КБК, «Сүт-Хөлдүн МТС» МУБ; Чөөн-Хемчик кожуундан көдээ ажыл-агый эргелели; Танды кожуун чагыргазы; Каа-Хем кожуундан арат-тараачын ажыл-агыйының баштыңы О.С. Кууларның хууда бүдүрүлгези.

Тыва Республиканың Баштыңының даалгазын езугаар «Мал чемин белеткээринин он хонуунда шылгараан суур» деп мөөрейни чарлаан. ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызының медээзи-биле, үшкү он хонукта мөөрейге 45 суур киришкен. Август 3-түн хунунде үшкү он хонуктуң түннели-биле дараа-зында суурлар тиилээн.

1-ги чер — Каа-Хем кожуунун Сизим суур;

2-ги чер — Өвүр кожуунун Дус-Даг суур;

3-кү чер — Өвүр кожуунун Чаа-Суур суур;
4-кү чер — Өвүр кожуунун Хандагайты суур;
5-ки чер — Чаа-Хөл кожуунун Чаа-Хөл суур;
6-гы чер — Каа-Хем кожуунун Суг-Бажы суур;
7-ги чер — Өвүр кожуунун Саглы суур;
8-ки чер — Чаа-Хөл кожуунун Кызыл-Даг суур;
9-ку чер — Танды кожуунун Успенка суур;
10-гу чер — Танды кожуунун Балгазын суур;

Дөрткү он хонуктуң түннелдерин 2018 чылдың август 14-үндүргөн. Мөөрейге 83 суур киришкен. 20188 тонна сиген кезип белеткээн. Ооң 403 тонназы — тараан сиген. Дөрткү хонуктуң тиелекчилери:

1-ги чер — Кызыл кожуунун Шамбалыг суур;
2-ги чер — Кызыл кожуунун Баян-Кол суур;
3-кү чер — Каа-Хем кожуунун Суг-Бажы суур;
4-кү чер — Улуг-Хем кожуунун Торгалыг суур;
5-ки чер — Танды кожуунун Балгазын суур;
6-гы чер — Танды кожуунун Успенка суур;
7-ги чер — Улуг-Хем кожуунун Чааты суур;
8-ки чер — Танды кожуунун Кочетово суур;
9-ку чер — Танды кожуунун Межегей суур;
10-гу чер — Танды кожуунун Кызыл-Арыг суур.

ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызы чыс-чайыктыг чокчу турганы-биле, бешки он хонукту август 14-тен 23-ке чедир узадырын саналдаан.

ТР-ниң Чазааның парлалга албаны

Республика мөөрейи

Мөөрейниң киржикчизи.

МАСТЕРНИҢ ТӨРЭЭН ЧУРТУНГА

Ыяш — чазанырда эң-не чымчак, чылыг, “дириг” материалдарның бирээзи. Ыяшка чазаныр уран чүүл бурун шагдан тывылган. Ыяш-биле бажың-балгат дериг-херекселдери, бичии архитектурлуг дүрзүлөр, суй белектер, харын-даа каасталгалар кылыр ус-шеверлер делегейниң чоннарында, ооң иштинде тываларда база бар. Ынчалзак инфорациялыг технологиялар үезинде чоннуң ус-дарганнаар ажилдары чидип бар чыдар. Ынчангаш келир салгалга бо бурун уран чүүлдү камгалап арттырар, көүдөдип сайзырадыр база дамчыдар уjurлуг бис.

Ус-шевер чазаныкчы, эң-не хүндүктелдиг мастер Донгак Окаанчыктың адынга тураскааткан ыяштан скульптуралар чазар II республика мөөрейи бо чылын август 24-тен сентябрь 1-ге чедир Улуг-Хем кожуунуң Шагаан-Арыг хоорайга болур. Мөөрейни мастерниң төрөөн чурту Улуг-Хем кожуунуң 95 чыл онга база Шагаан-Арыг хоорайның 130 чылдаанынга тураскаадып эрттирер.

Мөөрейге дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде уран чурулга талазы-биле өөренип турар сургуулдар, чурулга башкылары болгаш аныяк мастерлер киржир. Бо хүнде 7 кижии аңаа киржир чагыгы кириген. Киржикчилерниң аразында Аяс Кыр, Анатолий Хертек, Айдың Хомушку, Радомир Балган дээш өске-даа ус-шеверлер бар.

Ыяш-биле скульптуралар мөөрейи

дараазында номинацияларга эртер: “Тоолдар маадырлары”, “Төөгүлүг маадырлар”, “Чеди чүзүн малымайны”, “Хөөмей”, “Тываның кызыл дептеринде кирген аңнар: ирбиш, те, аргар-кошкар, бүргүт (улуг эзир), кызыл-үгү”.

Мөөрейниң бирги шилиир чадазы эртен. Ийги чадазында киржикчилер 10 хонуктуң дургузунда ажилдаар.

Түннелинде сентябрь 1-де киржикчилерниң ажилдары-биле таныштырылга болгаш тилекчилерни шаңнап мактаар езулал Шагаан-Арыг хоорайның Аныяктар сесерлиинге болур.

ТР-ниң Культура яамызы ук мөөрейниң тургузукчузу, а организакчыларынга Тыва үндөзүн культура төвү, Улуг-Хем кожуун чагыргазы, ТР-ниң Чурукчулар эвилели хамааржыр.

Бистиң корр.

Сүт-Хөлдөн медээлер

ШАЛЫПЧЫ САНИТАРКАЛАР

Кандыг-даа албан черлериниң анаа техниктиг бөдүүн ажилчынары эрес-хөжө шалыпкын болур болза, ол албан чери чылдың кайы-даа үезинде даштын-дан көөрге каракка дыка илдең чараш омур-хевирлиг кылдыр чуруттунуп көстүр болгай.

Чүгле улуг албан дужаалдыг, шыдал-быралыг “балдырлыг” кижилерниң ажил-агыын делгередип бижири албан эвес-ле болгай. Анаа бөдүүн ак сеткилдиг ажил-ишчилерниң хей-адын көдүрүп, чырыдып бижири база эргежок чугула болгу дег.

Чогаалчылар кудумчузунуң үстүү талазында ак бажыңны даштындан көөрге дыка аянныг, чараш ийин. Ол болза кожуун эмнелгезиниң поликлиниказы-дыр. Ооң иштинче кире бээрге, арыг-силиг, көрүштүг. Ында эмчилерниң ажилдаар өрээлдери-даа, соңга, хаалгазы-даа кылаң тас. Даштында өң-баазын, янзы-бүрү чечектерни тарып олурткан. Ол чечектер салгын-хатка сагланнадыр чайганып тургулаарлар.

Ол бүгү ажилдарны поликлиниканың санитарка кыстары Диимаа, Марта, Раиса, Билзек Ондарлар карак кызыл хары-салгалыг кылып турарлар. Оларның кылыр ажилы-ла хей. Санитаркалар эмчилерниң кедер халаттарындан бээр чуп, хере базып бээрлер. Поликлиникага 16 чыл санитаркалап келген арга-дуржулгалыг Диимаа Дөнен-ооловна Ондар шөөрүнге бодунуң үлегер-чижээн көргүзүп турар.

Ак-ак халаттар кеткилзэн, алак-быш-каа чиик, арыг-силигни ак с

тудуп турар санитарка кыстар ам-даа ак сеткилдиг ажилдаар дээрзинге бүзүрөп каалыңар.

ИЙИ ИНЭЭ ТӨРЭЭН

Коданынга инек малды тударга, ак чем үзүлбес, аягы улуг дээрзи кымга-даа билдингир. Инек малдың сүдүндөн божа, хойтпакты, ааржы, саржагы, курутту, эжегейни дээш черле чүнү бүдүрүп албас деп. Ынчангаш инектиг болурга, өг-бүлениң ээлери-даа, аягы-төлү-даа тодуг-догаа болур.

“Инек — чөмгөрикчи малым” деп төлевилелдин амыдырал кырында боттанып турары өөрүнчүг болбастың аргазы чок. Кожуун төвү Суг-Аксы суурнуң Чогаалчылар кудумчузунда хей аягы-төлдүг өг-бүлө Уран Кошкар-ооловна, Шолбас Семис-оолович Саттар бир чыл бурунгаар бызаалыг инекти алган турганнар. Эки ажаап-тежээп, карактап кадарганының түннелинде оларның инээ-даа, казыразы-даа бо чылын иелзэн төрүпкеннер. Бызаалары аажок шыырак, боткур кылдыр өзүп доруга бергеннер. Ам инектиң-даа, казыраның-даа сүдү элбек. Божа, хойтпаа амыдыралга четчир. Инектери хоомай эвес сүткүр болганнар.

Хей аягы-төлдүг, бөдүүн өг-бүлениң ээлери кайызы-даа Суг-Аксында Салгал аттыг немелде өөредилге черинде ажилдап турарлар. Өг-бүлениң эр ээзи Шолбан Семис-оолович одакчы, а херээжен ээзи Уран Кошкар-ооловна техниктиг ажилчын (аштакчы).

Арбын аягы-төлдүг, аягы-ишчи өг-бүлениң коданында инек малы ам-даа арбыдап өзер болгаш олар салган сорулгазын хажык чокка күүседип шыдааннар.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл кожун.

Парлалга конференциясы

АЛДЫН-БУЛАККА АНЫЯКТАР ШУУЛГАНЫ

Тыва Республиканың Спорт болгаш аныяктар херектериниң талазы-биле яамызының хуралдаар залында август 21-де республиканың төп солуннарының болгаш радио, телевидениениң журналистеринге параллалга конференциясы болуп эрткен. Аңаа удавас болур аныяктар шуулганының дугайында ук яамызың сайыды Адам Текеев тайылбырны берген.

Август 23-26 хүннеринде “Алдын-Булак” турисчи комплекске республика чергелиг аяк хевирлиг аныяктар шуулганы болуп эртер. Чүге аяк шуулган дээрлиг? Чүге дээр “Чаңгыс хөмниң аягы-төлү”, «Сибирь Улуг-Хеми» чергелиг улуг төлевилелдерге даянган, Красноярск крайдан, Хакас республикадан база аалчыларны чалаан.

Шуулганга киржири-биле чагыг кириген улустуң саны 300 чөдө берген, ынчалза-даа оларның аразындан чүгле 150 кижини шилзэн. Оларның белеткеп эккелген төлевилелдериниң аразында чаа, солун төлевилелдер бар.

Шуулганың негелдезин өзүгаар төлевилелдер ийи угланышкыныг: бирээде, социал; ийиде, сайгарлыкчы чорук. Шуулганга тускай эксперттер шилиттинген ажилдарның 150 авторун бо ийи угланышкыга өөредир. Аныяктар боттарының төлевилелдерин аңаа таныштырып камгалаар. Түннелинде 150 кижиниң аразындан эңки төлевилелди чогаадып кылгаш, камгалап шыдаан киржикчилер ТР-ниң Баштыңының грантызын алыр. Грантыларның түңү ук төлевилелдерни боттандыраарыга чугула херек түң болур. Ону 20-30 хире кижиге тыпсыр. Ук төлевилелдерни боттандыраарыга 2 млн. аягы рубльди тускайлаан. Кымга кайы хире түңүг акша херегин тускай комиссия тода-радыр. Чижээлээрге, чамдык улуска 200-300 муң, а бир өскелеринге 30-50 муң дээш чогаадып тургузуп алган төлевилелдериниң чарыгдалындан хамааржыр.

Эрткен чылдың дуржулгасындан алгаш көөрге, солун төлевилелдер бар болган. Оолдарның бирээзи амыдыралга боттандыраарыга 20 муң рубль түңүг акша чарыгдалдыг төлевилелди кириген, ынчалза-даа комиссия ажилды өөренип көргөш, 20 эвес, а 30 муң рубльди бээрин шийтирилзэн. Ол дээр даштында тыва эки турачыларның чуруктарын чураан өөредилге кыдырааштары-дыр ийин. Ындыг кыдырааштарны элзэн каш муң кылдыр көүдөткөш, өөреникчилерге саткан. Эки чүвези ол төлевилел чүгле сайгарлыкчыга эвес, а кыдыраашты сарып алган өөреникчилерге база аяктыг болган. Чүге дээр кыдырааштарның даштында тыва эки турачыларның чуруун болгаш оларның долчу намдарын, төөгүзүн каксы бижээн. Ол езулуг социал-патриотчу, аяктыг төлевилел болган.

Дараазында сайыт А.Текеев мас-салыг информация чепсектериниң журналистериниң айтырыгларынга харыялаан.

Айтырыг: Аныяктар шуулганынга үш регион киржир болганда, чаладып келген аалчылар грантыга киржир бе?

А.Текеев: Шын айтырыг-дыр. Республиканың бюджетинден өске регионнуң чурттакчызынга грант кылдыр кандыг-даа акша берип шыдавас бис. Ындыг юридиктиг эрге чок. Ынчангаш грантыга Тываның чурттакчылары киржир.

Эрткен чылын аныяктар шуулганын республика чергелиг кылдыр эрттирген болзувусса, а бо чылын өске регионнарның аныяктарын база чалап алдывыс. Келир чылын оон-даа улуг чергелиг кылдыр эрттирерин өөренип көөр бис. Чижээлээрге, чоктаа чаа Кавказка болуп эрткен маршрут ышкыш хемчеглерни чүге кылып болбас деп. Чылдан чылче аякчулдерни амыдыралга боттандыраар

дээш базымнарны шыдаар шаавыс-биле кылып турар бис.

Мооң мурнунда аныяктар шуулганын майгыннар тип алгаш, одага аш-чем кылып чип эрттирген болзувусса, а бо чылын “Алдын-Булак” турисчи комплекске эрттирер бис. Шуулганы эрттиреринге көрдүнгөн тускай негелделер бар. Оларны бо чылын долзуу-биле күүседип турарывыс бо. Ол дээр чөмөннир кафе, удуур-чыдар чер дээш үш хонуктуң дургузунда херек уjurлуг негелделерни күүседиривис болур. Бир эвес бо чүүлдерни амдан эгелеп сагып эгелевас болзувусса, регионнар аразында шуулган эрттирер дугайында бодаандаа херээвис чок.

Айтырыг: Эрткен чылын шилиттинген төлевилелдер боттанып турар бе азы саазын кырында хевээр артып турбаан бе?

А.Текеев: Айтырыг дээш четтирдим. Эрткен чылын камгалаттыг 20 төлевилел үш айның дургузунда доозазы чүс хуу боттанган. Ол дээрге төлевилелдерни шилип турган эксперттерниң ажилының эки талазы-дыр. Олар саазында чараш бижиттинген эвес, а кижилерниң ол ажилды кайы хире күүседип шыдаарын өөренип көрүп тургаш, шыңгыы шилилгени кылган. Аныяктар дыка хей бизнес-планнарны дужаап турар. Оларның хей кезини шилилге эртпейн баар. Чамдызы интер-неттен ап каан төлевилелдер болур-дур. Ындыг ажилдар конкурсче кирбейн баар.

Айтырыг: Кандыг төлевилелдер боттаны берген ирги?

А.Текеев: Шилиттинген 20 төлевилелди нарын деп болбас, бөдүүн болгаш боттаны берги дег ажилдарны шилип каан. Биске төлевилелдин түннели чугула. Ол дээр аныяк кижии бодунуң күжүн, билиин шөнеп көргөни. Чедишкынниг дуржулганы алганы. Бир эвес аныяк кижии бодунуң төрөөн черинге ындыг дуржулганы алгаш, ооң соонда оон-даа нарын ажилды кылып шыдаар апаар. Биске эң-не чугула чүве ол болур. Даштында тыва эки турачыларның чуруктарын чураан кыдырааштар дугайында төлевилелди ам чаа-ла силерге чугалап бердим.

Чадаана хоорай чурттуг бир аныяк киржикчи 50 муң рубльди деткимчеге алгаш, хөккөй ойнаар шөлдү кылып каан. Спорт болгаш аныяктар херектериниң талазы-биле яамыдан 100 конькини дузаладывыс. Аныяк кижии чүгле 50 муң акша биле шакындыг улуг ажилды кылган. Шагаан-Арыг чурттуг бир аныяк уруг хоорай чагыргазы-биле демнежип алгаш, 100 муң грант акша алгаш, бичии уруглар ойнаар “Знайка” деп төптү ажиткан. Эрткен чылын шилиттинген 20 киржикчилерниң база оларның ажилының дугайында интернет четкизинде бистиң сайтывыстан номчуп болур силер. 150 кижиниң 10-20 хуузу бо чылын күрүне деткимчезин алыр.

Айтырыг: Кайыын көлген эксперттер аныяктарны өөредир ирги?

А.Текеев: Москвадан, Красноярскиден, Татар республикадан дуржулгалыг эксперттер кээп өөредир. Бо чылын 10 хире эксперттер бар. Оларга 10 хире өөреникчини кожуп каар бис. Ол 10 өөреникчини келир үениң эксперттери кылдыр өөредир сорулгалыг бис. Бо чылын шуулганың киржикчилери шупту чаа-ла бир дугаар шуулганга киржип кээп турар улус болур. Чылдың-на ола улусту хөглөдир сорулга бисте чок. Чыл санында чаа-чаа аныяктарны деткип турар бис. А эрткен чылын киржип турган аныяктар бо чылын шуулганың организастыг кезээнге дузалакчылап ажилдаар. Шуулган үезинде ак, көк, кызыл өңнүг формаларлыг болур. Чаа киржикчилер ак, эрткен чылгы улус көк, организаторлар кызыл футболкаларны кедип алыр.

Айдың ОНДАР,
“Шын” солуннуң корр.

Аймаавыстың чоргааралы

УГБА-ЧЕСТЕВИСТИҢ
БУЯНЫ

Бистиң ада-иевистиң хөй ажы-төлдүг өг-бүлөсүндө улуг угбавыс биле честевисти буянныг кижилеривис деп санап, оларның дугайында чылыг, чырык сактышкынны чүректеривисте бүрүнү-биле камнап чоруур бис. Ада-иевистиң соонда, угбавыс Анай Шыраповна биле честевис Виталий Эртинеович Очур-оолдар дуңмалары, бистер, бут кырынга туруп, эртем-билиг чедип, өг-бүлө түдүп амыдырап-чурттаарынга кириген кайгамчык үлүг-хуузу бодап келгеш, көзү мөңгөдө оларның чырык омур-хевиринге мөгейип чоруур бис.

Анай Шыраповна ховар чараш тыва херэженнериниң бирээзи. Ол мээң баштайгы башкым. Аныяк чылдарында-на угбавыс Бай-Тайганың райком комсомолга күш-ажылчы базымнарын эгелээн. Ол үеде ырак-узак сумулар кезип, аныяктарны эвилепдеп, ажилдаар удуртукчуларга машина-техника деп чүве турган эвес, олар аъттыг, чадаг сургакчылап, чай чок бачым ажил-ижин кылыр турганы билдингир. Быжыг чурум-сагылгалыг, чаныш-сыныш чок туруштуг, идепкейжи кижилерни удуртур-баштаар ажилдарже депшидип турганы чугаажок. Угбавыс хөй чылдарда улус өөредилгезинче шымныгып кирип, башкы ажилын уламчылаан. Чеже чаштарны өөредип, амыдыралдың алгыг-делгем оруунче ол үдөвээн дээр. «Ишчи бөдүүн ынак башкым, ием ышкаш болу берген» деп хөйге билдингир ырының бо сөстери

Анай Шыраповнага дорт хамааржыр. Кайгамчык сагыш човангыр, ажилгыр, туруштуг чоруу-биле ол дуңмалары бистерниң, өөреникчилериниң болгаш кады-кожа ажилдап чораан өөрүнүң сагыш-сеткилинде чырык херел болуп арткан. Чазак-чагыргадан хөй-хөй шаңнал-макталдарның эдилекчизи болуп чорааны ооң шудургу күш-ажылының бадыткалы-дыр. Угбавысты дөзөп салгап, бистер база башкы мергежилди шилип алгаш, өөреникчи ажы-төлдү эртем-билигге чедирер буянныг ишке хүндүлүг дыштанылгаже үнгүжеге сеткиливистен бердинип ажилдадывыс.

Улуг честевис Виталий Эртинеович Очур-оол ТАР үезинде, эрте чажында ада-иезин оскунза-даа, өөредилгезин уламчылап, Кызыл-Мажалык школазын 4-5 демдектерге дооскан. Кызылдың В.И. Ленин аттыг каттышкан ортумак школазының башкылап курузун 1942 чылда дооскаш, ыраккы Мөген-Бүрен сумузунга башкылап ажилдаан. Эрги-Барлык, Тээли ортумак школаларына директорлаан. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында, чалыы үезинде, «Тылдың шылгараңгай шалыпчызы» деп медаль-биле шаңнаткан. Башкылаашкын ажылында аңгыда колхоз-совхоз директорлап, көдээ Совет даргалап дээш, удуртур-баштаар черлерге ол хөй чылдарда шаңнал-макталдыг ажилдаан. Бай-Тайга чону честевисти «Очур-оол дарга» деп хүндүлөп адаар чораанынга чоргаарланыр бис. 1970 чылда Ленинчи юбилейлиг медальдың, «Улуг Тирилгениң 30 чылы», «Күш-

ажылдың хоочуну» медальдарның болгаш ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң даргазы Н.Подгорный биле секретары М.Георгадзениң ат салганы «Хүндүктелдиң демдээ» орденниң, «Хүндүлүг мелиоратор» аттың эдилекчизи чораан.

Угба-честевис дөрт ажы-төлдүг болуп, оларны төлөпиг кижилер кылдыр кижизиткен. Улуг огул Борис Витальевич республикага ады алгаан спортчу чораан. Бай-Тайга кожуунуң хол бөмбүү, баскетболдун чыынды командазының капитаны болуп, хөй чылдарда командазын чемпион атка чедирген. Оон аңгыда ол кайгамчык талантылыг чурукчу чораан. Ооң чургаан ажилдары Бай-Тайгаже чоруп ораарга орук дургаар

В.А. Очур-оол (1960 чылдар)

көстүп, чонун өөртүп арткан. Улуг уруу Сайлыкмаа Витальевна республика школаларына хөй чылдарда башкылап ажилдаан. Кайгамчык чараш, талантылыг башкы деп өөреникчилери, коллегалары сактып арткан. Бо ийи дуңмаларывыс ам аравыста чок. Угба-честевистиң ийи кыс, ийи огулунуң бичилери аравыста ажилдап-чурттап чорлар.

Айлаңмаа Витальевна Республиканың караа көрбестер ниитилелиниң өөредилге-бүдүрүлгө черинде хөй чылдарда ажилдап турар. Ол «Мергежилениң тергенини» аттың эдилекчизи, чиик үлөтпүрнү сайзырадырынга кириген үлүг-хуузу дээш хөй-хөй шаңналдарга төлөпиг болган. Чоокта ооң коллективи чазак, чагыргаже аңаа шаңнал тыпсыр дилег кириген деп сураан дыңнааш, амырап олур бис, ол дилег-күзөл бүдүп, амыдыралга боттаныр-ла болзунам.

Очур-оолдарның хеймер огул Владимир Витальевич Красноярскиниң өңнүг металлдар академиязын дооскан. Адазын дөзөп, удуртур ажилдарга салым-чаянныг болуп, Бай-Тайга кожуун чагыргазына, Хемчик суму чагыргазына үрө-түңнелдиг ажилдааш, чаңгыс чер-чурттугларының хүндүткелин чаалап алган. ТР-ниң Культура яамызының, ТР-ниң Төлээлекчилер Хуралының хүндүлөп бижиктери болгаш Тываның баштайгы Президентизиниң өөрүп четтиришкениниң бижиктери-биле ол шаңнаткан. Өөнүң ишти дээди эртемниг башкы Светлана Владимировна-биле республикада үлөгерлиг өг-бүлелерниң бирээзи, төрөл аймак чонунуң чоргаарлы болуп чоруурлар.

Дуңмаларывыс Очур-оолдар ада-иезиниң алдар-адын бедии-биле түдүп чорлар. Дөргүл-төрелдери, аймак чонунга оларның бажың-балгадының эжи кезээде ажык. «Будуктуг ышка куш чыгыр, буянныг өггө чон чыгыр» дээн мерген өгбелеривистиң чугаалааны дег, дуңмаларывыс хүндүткелинге өөрүп чурттап чор бис. Ынак угбавыс биле честевистиң ажыл-херээ, үлө-чолун төңчү чокка уламчылап турары бо-дур, аңаа канчап өөрүвөс боор. Дуңмаларывыска кадыкшылды, акорукту күзеп ор бис.

Чечек БАЙЫР, Татьяна СЕНДОО, хоочун башкы угбалары. Чуруктары өг-бүлениң архивинден алган.

Чагаалар аразындан

ӨӨРҮШКҮ, КАТКЫ-Х
УЛАМЧЫЛААН...

Бай-Тайганың Төлээлекчилер хуралының депутаттары «Өг-ынакшыл болгаш шынчы чорук хуну» деп хемчегни организаерттирген. Культура ажилдакчы библиотека удуртукчулары Наталья Салчаковнаның организирттиргени чыылган чонга болгаш өөрүнчүг болган.

Хемчеглер кожуунуң библиотеку тынга болуп эрткен. «Өг-бүлө, ынак болгаш шынчы чорук» дугайында халуннар, ромашка чекектер-биле калдерээн, ыры-хөгжүм, шүлүк чаңгылангавискээрге бичии чаштарның аваларларга тураскааткан концертин көрдүдүмүттүг адыш часкаашкыннары уткуп алган.

Бай-Тайга кожуун чагыргазының төлөткөчү Сергей Сээ-Сүрүң, Владимир, Миналарның өг-бүлөзи байыр чедирипсанаганнар. Бай-Талдан келген малчынактор Чамбий, Булуңмаа (Роза) сөс ап, чедирип тура, өөрүшкү-маңнайын ретпишаан, «Мээң авам Чөгээ Бичи назынының иштинде мал кадарып, колхозунга, ажы-төлүңгө хөй мал-ма өстүрүп берген Маадыр эне-ле болган чангаш «Өг-бүлө, ынакшыл болгаш шынчы чорук» хунун эрттирип байырлап ту өөрүнчүг-дүр. Өг-бүлө бүрүзүңгө мичил келген чонга, өг-бүлөзүңгө ажал уйнуктар кезээде аал сынмас долук болзун!» деп йөрээл сөстү чугаалавыс аас-кежиктиг, кадык-чаагай болурун күтүп турар.

Ниитизи-биле Тээлиден элээн Бай-Талдан — 2, Шуйдан — 2, Кызылдан — 1, Дружба сумузундан 4 өг-бүлө киришкен.

Бай-Тайгадан Барыын-Хемчик кожу ажар арттың кырынга машина-балгааны шарлар-биле каастап, полиция үдөлгөзи-биле барган кижилер бүрүзү олар бурганга (Бай-Тайганың ээзи кыс) ачар чөмүниң дээжизин салып, ак кадык баглап, акша-төгериин салып, чүдүлүгү-чаңчылдарын эрттирген. Сүбөдө болгаш ооң ачылыг өг-бүлөзүниң мурну чурукка тырттырып ап, өг-бүлелер (чон) тында таныжып ап, куспактажып, хөөрө каткы-итки үзүлбейн-не турган.

Фельдшер эмчини Бай-Талга, Калың Хөлге, Эрги-Барлыкка, Лесная эмчек пунктуларына эргелекчилеп, чонун бараан болуп, та чеже иелерни божуттү дээрл деп, кады-кырааным Нойна Сарооловна-биле сактып чугаалажып орду 1967 чылда Чечектигге болган кудавык оон ырак эвесе мал кажаазы дег, Эңи Хаяга барып турганывысты сактып, девискээрниң дагларының, шынаалары чаражын магадап олурдувус.

Культура, библиотека, эмнелге ажалдакчылары бисти кайыын чалгаарады Солун чугааларын хөөрөп, тыва далган саржаан, быштаан, ааржызын шывыгга столга делгеп салып, хүндүлөп турган сагыш-сеткиливисте арткан.

Бай-Тайганың Культура бажыңына кырып, аалчыларга белеткеп каан изиг сүт шайны, манчы-хуужуурну, ногаа-чимис чип хүндүлөттивис.

Культура ажилдакчылары Март-октябрь Роберт болгаш аныяк ыраажы кысты солун концертин бараалгатты. Тыва Республиканың алдарлыг башкызы Ким-Ок Көк-оолович Россияга чоокта чаа демдеп эгелээн «Өг-бүлө, ынакшыл болгаш шынчы чорук» деп байырлап чылды демдеглээриниң чугулазын назы-хары угатканнарга курорт, эмчи-домчу дузазын организастаарын демдегледі.

Культура ажилдакчыларының концертиниң соонда байырлалга кирип келген өг-бүлелер боттарының ынак ырылары шүлүктөрүн бараалгаткан. Бис өөм ишти биле кады сөзү С.Сарыг-оолдуу, аялгаз Виктор Көк-оолдуу «Ырлаал чүрээм» дег ырызын бараалгаттывыс.

Баарат ДЕЛЕГ-ООЛ
күш-ажылдың хоочуну

Виталий, Анай Очур-оолдар, артист Сапык-оол Куулар олар эш-өөрү-биле. (1960 чылдар)

Мурнуку одуругда: В.А. Очур-оол (ортунда) улуг огул Борис, кенни Мария Ломбуевна оларның уруулары-биле; (арткы одуругда) уруу Айлаңмаа, огул Володя, күдээзи Болат-оол Кыргысович, уруу Сайлыкмаа олар-биле. (1970 чылдар)

Хууда бодал

СЛОВАРЬ — ШЫН
БИЖИЛГЕНИНҢ ХООЙЛУЗУ

Бо чылдың август 9-туң хүнүнде үнген «ШЫН» солунда «Мерген дээрге кымыл?» деп материал бар. Үндезин тыва дылче углаан чидиги атырыгны ында көдүргөн. Казах, түрк дылдардан үнген мерген деп сөс, ат «часпас адыгжы» дээн уткалыг, а ыдык тыва дылывыста угаан-кыг, мерген угаанныг... дээн уткалар сиңген. Кайгамчык үнелиг, онзагай тыва сөс. Мерген угаан-дээнинде часпас, «часпас адыгжы» деп ниити, иштукка черле тыва дылда база бар. А угаан-медерел, домак, ажил-иш, чаа-чаргы, мөөрей-маргылдаа, чечен, чечен-мерген дээн ышкаш нарын сөстөр истелгеш, тускай шынарлыг хамаарышпас билиг-болуп шыдавас апаар.

Безен, алдан чылдарның словарьларында хөлүн дефистеп каапканнар, таптаашкынныг чыл-дыралдан чыдып калган, таптаашкында чамдык илерниң сеткилинде эргизи ол-ла хевээр. Келир галдарывыска чаа электроннуг болгаш орфограф-словарьларны тургузуп эгелзэн турда, очулдурт-кас нарын сөстөрни словарьлардан уштуру албан ар. Олар орта очулдуртунмас, тускай утка чок ишчинер болганы шагда-ла бадыкаттынган.

Безен, алдан чылдарның словарьларында хөлүн дефистеп каапканнар, таптаашкынныг чыл-дыралдан чыдып калган, таптаашкында чамдык илерниң сеткилинде эргизи ол-ла хевээр. Келир галдарывыска чаа электроннуг болгаш орфограф-словарьларны тургузуп эгелзэн турда, очулдурт-кас нарын сөстөрни словарьлардан уштуру албан ар. Олар орта очулдуртунмас, тускай утка чок ишчинер болганы шагда-ла бадыкаттынган.

Безен, алдан чылдарның словарьларында хөлүн дефистеп каапканнар, таптаашкынныг чыл-дыралдан чыдып калган, таптаашкында чамдык илерниң сеткилинде эргизи ол-ла хевээр. Келир галдарывыска чаа электроннуг болгаш орфограф-словарьларны тургузуп эгелзэн турда, очулдурт-кас нарын сөстөрни словарьлардан уштуру албан ар. Олар орта очулдуртунмас, тускай утка чок ишчинер болганы шагда-ла бадыкаттынган.

Дораан мынчаар солугурун сүмеледим. Часпас ча адык-чыларны Мерген ча адыкчылары дээр-дир. Оон улам Мерген боо адыкчылары деп чүге болбазыл? Болур хире. Келир үевисче шын, мерген орукту аядар херек. Бодунуң адынга сылдап алгаш, ону дүвүретен айтырыгны көдүргөн мерген автор Мерген «Чечен-мерген» дээрге, «часпас сөс-домактыг» деп тодарады бижиди.

Чечен-мерген деп билиштин тыва-орус словарьда чок. Ону тайылбырлап-даа болбас, очулдуртунмас сөс апаар. Бир эвес чечен-мерген деп сөс домакка кожа чорза, биче сек-биле аңгылап, боттарының тускай уткаларын илередип болур.

Словарь — хойлу деп угаадыгның шынныг херек кырында амыдыралга көрдүс. Ам чаартылганың база бир вариантын көрзэл. Часпас ча адыкчыларга хамаарыштыр: Тываның Мергени деп атты Тывамерген, Арзылаң мөге деңнелин Алтаймерген, Чаан мөге деңнелин Далаймерген дээр. Күчүтен мөге дүүштүр Кудаймерген дизе, ужуруг хире. Чижээлээрге, Тыва-росхарылзаа, Тываполиграф, газобетон, тывазнерго деп бижип турарывыс тергин тааржы берди.

Өске варианты база бар. Чижээлээрге, Тыва мерген, Алтай мерген, Далай мерген, Кудай мерген кылдыр мергенни бичии үжүктөп бижип база болур. Хорамын шилип алгай, Тыва үндезин культура төвү чаа сөстөргө хамаарыштыр чаартылгаларны, өскерилгелерни бүгү чондан болгаш Тываның Гуманитарлыг шинчилелдер институтунуң дыл эртемденнери-биле сүмележир, дугуржур чаңчылды думчуунга керттип алыры чугула апарган.

Олар чокка херек каяа бүдер. Словарьлар база хойлулуг.

Тыва дылдың хамык эрги словарьларында четпестер тоталитарлыг ниитилелге хамааржыр. Шаандакы словарь тургузукчуларын буруудаткаш чоор, ам халас үе эрттирбейн, шырак словарьларывысты азы сөстүктеривисти чаартып алырывыс арткан.

Хертек ЛЕНОВ.

Август 26 — Шахтер хүнү

АННА СЕМЕНОВИЧ
ТЫВАГА КЭЭР

Бо чылын шахтерларның профессионал байырлыгында Тываже мурнунда «Блестящие» бөлүктүн солизи турган, спортчу, теле башкарыкчы, сураглыг эстрада артизи Анна Семенович аалдап келир. Байырлыг концертке чалаткан ыраажының репертуарында сураглыг «Любовь под облаками», «Июльское лето», «Отпусти» дээш өске-даа ырылары бар.

Мурнунда чылдарда Тываның кол шөлүңгө россияжи эстрада артистери Анига Цой, Виктория Дайнеко база «Иванушки», «Серебро» бөлүктери шахтерларга байыр чедирген концерттерин бараалгаткан.

Август 24-те Тыва үндезин культура төвүңгө Шахтер хүнүңгө тураскааткан байырлыг хуралга шылгарааннар-га күрүне шаңналдарын тыпсыр. Август 26-да шахтерлар байырлалын фейерверк-биле доозар.

Бистиң корр.

Кайда силер, өөрлерим?

ШКОЛАЧЫ ЧЫЛДАРЫВЫС САКТЫП...

Хандагайты ортумак школазын доосканывыстан бээр 50 чыл бил-иртпейн эрте берди. 1967-1968 өөредилге чылында 10 «а» класска база 10 «б» классты 22 кижидоосаш, амыдырал агымынче шымнып иррип, чурттуң дээди болгаш ортумак өөредилге черлерин дооскаш, мергежилниң аайы-биле ажил-лааш, ам хүндүлүг дыштанылгаже үнгүлзэн.

50 хүннерде олар чуртталганың алдазы өөрүшкү, муңгаралдыг эрткеш, каңналып быжыккан ажилдың хоочуннары, чурттап ар чериниң хүндүлүг чурттакчыла-уйнуктарының ынак кырган-ава, ган-ачалары болуп чоруур. Дараада эштеривисти Россияның болгаш аның Чазза бедии-биле үнелзеш, арлыг аттарны тывыскан. РФ-тиң улус едилгезиниң тергини деп хүндүлүг ы. Өнермаа Дензин-ооловнага, РФ-кадык камгалалының тергини атты Шойгаровнага, Тыва Республиканың камгалалының алдарлыг ажил-чызы атты Галина Монгушовнага, ниң культуразының алдарлыг ажил-чызы деп хүндүлүг атты Алевтина-ооловнага тывыска. Шилип алган мергежилвиске бердинип, күрүневиске сеткилдиг ажилдап бергенивистен

аңгыда, төлептиг салгалды өстүрүп кижизиткеш, эртем-билиглиг кадрлар кылдыр өөрөткеш, өгөлп-башташ, амыдыралдың делгем оруунче айткарганывыска чор-гаарланып, оода билирим каш кижиниң дугайында чырыттым.

Ажы-төлүсүс 40 хар ажып, улуг ажил-дакчылар болган, а чамдыктары харын-даа кырган-ава, кырган-ачалар апаргылаан. Мария Ооржаковнаның огул Орлан Даакпанович Улан-Удэниң көдээ ажил-агый институтун, уруглары Шеңне Даакпановна Красноярскиниң эмчи академиязын, Шарлаана Даакпановна Кызылдың башкы институтун доосканнар.

Ольга Седен-Намыловнаның уруу Солангы Александровна Кызылдың башкы институтун, огул Эрес Александрович Кызылдың политехниктиг институтун доозуп алганнар.

Галина Монгушовнаның уруу Долаана Анатольевна Кызылдың башкы институтун, Айдаана Анатольевна Иркутскиниң эмчи университетин, Елена Анатольевна Барнаулдун культу-ра академиязын, Амила Анатольевна Новосибирскиниң садыг-саарылга академиязын доозукчулары.

Зоя Доржуевнаның уруу Аяна Валерьевна Тываның күрүне университетин, огул Андрей Валерьевич Екатеринбургтун арга ажил-агый университетин, Аяс, Аль-

берт, Айдыс Кызылдың садыг-саарылга, орук-тудуг техникумдарын доосканнар.

Галина Донгаковнаның уруу Чодураа Эрес-ооловна Новосибирскиниң эмчи университетин, Орланмаа Эрес-ооловна Тываның күрүне университетин, Аяна Эрес-ооловна Кызылдың эрге-хоойлу болгаш экономика техникумун, Айланма Седен-ооловна Улан-Удэниң уран чүүл академиязын, Чойганмаа Новосибирскиниң геодезия болгаш информациялыг технологиялар университетин дооскан.

Чинчилдей Суге-Маадыровнаның уруу Шораана Шаңнаан-ооловна Бийскиниң арга ажил-агый техникумун дооскан, уруглары Аржаана, Шарлаана, Шаанак кижизидикчи башкы, хлеб быжырыкчызы, камгалакчы ажилдакчы болуп ажилдап чоруурлар.

Алевтина Чаш-ооловнаның уруу Чодураа Петровна Улан-Удэниң культу-ра академиязын, огул Мөңге-Мерген Петрович Санкт-Петербургтун Герцен аттыг башкы университетиниң хөгжүм салбырын, огул Күдер-Кежик Новосибирскиниң харылзаа университетин (СГУПС) доосканнар.

Галина Кертик-Караевнаның огул Андрей Алексеевич Красноярскиниң эрге-хоойлу университетин, уруу Алла Алексеевна эрге-хоойлу академиязын, огул Дмитрий Тываның күрүне универ-

ситединиң төөгү салбырының доозукчу-лары.

Чайкина Торунмаевнаның уруу Екатерина Манган-ооловна Тываның күрүне университетин, Абаканның Катанов аттыг университетин, Вадим Манган-оолович Кызылдың техниктиг, Владилена, Алдынай Кызылдың садыг-саарылга, кооперация техникумдарын доосканнар.

Бичии Бузур-ооловнаның огул Эзир Бузур-оол чолаачы, Кызылга ДОСААФ, Аяна Бузур-оол күрүне университетин, Владимир Оюн Читаның милиция школа-зын, Эдуард Оюн күрүне университетин дооскан.

Татьяна Арбын-ооловнаның огул Буян Захарович Кызылга политехниктиг университеттин салбырын, Россияның эрге-хоойлу академиязының Барыын-Сибирь салбырын, Алена Захаровна Чөөн-Сибирьниң культу-ра академиязын, Алдын-Чечек Захаровна Чөөн-Сибирьниң культу-ра академиязын, Маадыр Захарович Омскиниң иштики херектер академиязын дооскаш, ажилдап чоруурлар.

Шугдер-оол Шадыповичиниң огул Георгий Шугдер-оолович Красноярскиниң эмчи институтун, уруу Чейнеш Шугдер-ооловна Кызылдың профессионал училищезин, Назым Шугдер-оолович Красноярскиниң фармацевтика ин-ститутун, Чойгана Шугдер-ооловна Новосибирскиниң саң-хөө академиязын, Делег Шугдер-оолович Красноярскиниң юриспруденция академиязын доозуп алганнар.

Өнермаа Дензин-ооловнаның огул Алис Матвеевич, уруу Ай-Суу Матвеевна — Кызылдың башкы институтун, Аржаана Матвеевна күрүне университетиниң даштыкы дыл, эрге-хоойлу салбырын, Айзаана Матвеевна Новосибирскиниң эмчи университетин, Азияна Матвеевна Кызылдың көдээ ажил-агый техникумун доосканнар.

Хүндүлүг чаңгысклассчылар! Аравыста чок эштеривистиң чырыткылыг омур-хевиринге мөгейип, сактышкынны кылбышаан, сагыш-сеткиливистиң ханы-зындан хөөрежип, хөглөп, ойнап-самнап алылыңар! 50 чыл оюуска чедип келгеш, уттундурбас школачы чылдарывысты сактып, чалыы шаавыс найыралын үнелеп кээр боор деп идея-биле мону чырыттым. Класстың даргазы Галина Монгушовна Тас-биле харылзажып көрүңер.

Алевтина САТ,
Тыва Республиканың культуразының
алдарлыг ажилдакчызы.

«Шынның» хомудал дептери

«Шын» солунга эрткен чайын «Дус-Хөлде кижжи кизирт» деп материал бижип үндүргөн мен. Ол «Чоннуң чайгы дыштанылгасы» деп рубрика адаанга парлаттыган. Чеже-даа «тайбың» аттыг, рубрикалык үнгөн болза, ук материалымда Тываның кайгамчык онза, эм хөлдери Дус-Хөл биле Чедерниң таваржып турар бергелерин бижээн мен.

Шынап-ла, кайы-даа чайын Дус-Хөлге кайыын-даа кижилер имиңейни бээр. Чартык кезини соңгаартан келир. Бо чылын август 7-10 хуннеринде психолог, социолог эртемденнерниң хөл чанында «Силбир» баазанынга эртип турган он бир дугаар конгрессин чырыдып чорааш, Дус-Хөлде байдал эрткен чылдан көңүс өскерилбээнин эскердим. Харын-даа оруктан бадып олура көөрге, адыш оюу дег сагындырар, хөлдүн сыгып чыдары илдең чорду. Чанында Хадың хөл ээн-зирээн, ол хамаанчок «Баларзыг чыттыг апарган» деп чолоча Роберт чугаалады. Ындыг болза хөөкүй Хадыңны, хараа-данчыын.

Дус-Хөлдүн оң талазы ээн чыдар чүве болгай, эрткен чылын аңаа эрик дургаар майгыннар кудумчуландыр турган болза, амында ак өглерлиг пансионат турупкан чорду. Бети талазында база бирээ немешкен, хөлдү ажыглап алыксаар сайгарлыкчылар эңдерик. А хөлдүн мырыңай чанынга турган бичии үгек бажыңнарны ап каапкан, ол-даа хоойлу-дүрүмнү сагааны чадавас. Аңаа хамаарыштыр эрткен чылгы материалымга: «Бир эвес хөл биезги улуг савазынга чыткан болза, ында үгек бажыңнарлыг «Центр Азии» кемпингиниң хөл чоогунга турумчуур эргези-даа чок» деп бижээн мен.

Шынап-ла, суг курлавырларының дугайында хоойлу-дүрүмнөр бар-ла болгай. Сөөлгү чылдарда «Чедер» курорттун дүшкениниң уржуундан, хөөкүй Дус-Хөлдүн «чүгү» чүс катап көвүдзүн дизе, хөөредиг болбас. Эрткен чылын Дус-Хөлге дыштаныкчылар-биле чугаалажырымга, оларның дыка хөйү Чедерге кадыкшылын быжыктырарын күзээр болган чүве ийин. Оларның ол күзелин, «Чедерниң» дүжүп калганынга хараадалын база бижээн мен. Маңаа эрткен чылгы материалымдан одуругларны ол хөвээрзин кирип көрейин:

«Кончуг онза «Чедер» курорттуну ийлер чыгы сагынган кижилер-биле ужураштым. Хөөкүйлер баар чери чок, ам чүгле Дус-Хөлге кээр. Чеже-даа эм

Чидиг айтырыг

ДУС-ХӨЛДҮН
«ЧҮҮГҮ» ААРТААН

шынарлыг болза, Дус-Хөл курорт эвес ышканыл. Аарыг кижилерге таарымчалыг байдалдар (инфраструктура) чок деп болур, хөлге кирери агаар-бойдустан хамаарылгалыг. Черле ие-бойдузувустун эртин хайырларынга кам чогувус-даа хилинчектиг. Оларны чүдөдир, камнавас, ыдыктар деп көөрүн билбес. Дус-Хөлде майгыннарлыг келген кижилерде биотуалет ийи-чаңгыс, адыштаныр хуннерде келген чон та каяа чиигеттинип ап турар чүве. Хөл иштинге-ле салып турар чадавас деп каразыг бар. Орук-чирикте уруг-дарыгның тудуп чорааны тоорук, печенье хаптарын, конфет саазыннарын октапкан чыткылаар, хөл эринде безин уткан-каган союндак, целлофан хаптар, малгаш узуп ап турганы пластик сава кескиндилери дээш өске-даа бок бар. Моон мурнунда машиналар хөл эринге безин халдып турган чүве болгай, ам харын доорбаштар-биле моондак кылып каан чорду.

Шак бо домактарны 2018 чылда бижип олурарым бо материалга чүс хуу хамаарыштырып болур: Дус-Хөлде байдал эрткен чылдан бичии-даа өскерилбээ чорду. Ам база байдалды «эрги» материалымдан сагындырып көрейин: «Кижилер боттарынга тааржыр хире пансионаттарда чурттап, кайгамчык онза хөлүвүске кадыын экижидип, дыштанып ап турар. А дустуг хөлдүн бодунуң шынарлары шуут кайгамчык: сугнуң составында натрий, хлор, бром дээш өске-даа ажыктыг эле-

ментилер, малгажында сероводород бар. Та кайы чылын, эртемденнер шинчилээш, бир литр сугда 280 грамм дус бар дээн. Мен бодаарымга, ам ыңча хире дус чок. Хөлдүн дузу-даа, малгажы-даа эвээжээн. Шаанда хөлге имиңейнип турган бичии кызыл курттар-даа (рапа) эвээш көстүр. Ооң чылдагааны – хөлдү тонап турарында. Ол кара малгашты, чамдык черинде көксүмээр хоюг малгашты узуп албас-ла кижжи чок. Та кайыын келген улус, ийи херээжен кола шилинче кара малгаш тырып олурарга, «ону алырыңарга-даа, 24 шак эртерге, эм шынары бусталып үнө бээр-дир ийин, эртемденнер ыңча деп турар» дээримге, бирээзи тоо-даа чок: «бусталбас чүве-дир, эртемденнер мегесога чүнү-даа чугаалаар шейик» диди.

Хөлдүн малгажын ыңчаар тонап кээр болза, келир үеде аңаа эмненир, кадыкшыл быжыктырар дугайында чугаа турбас апаар. Ол хамаанчок, хөлдүн боду соглуп каарының айылы улуг. Бо шуут контроль чок чидиг айтырыгларның бирээзи. Моон соңгаар черле канчаарыл? Оода чадаарда «Хөлдүн суун болгаш малгажын үндүрүп болбас, торгаал – 5000 рубль!» деп бижээн сагындырыг безин көрбедим. Мындыг сестерни хөлдү долгандыр аскылап каар болза, улус мээң бодалым-дыр ийин, херек кырында өрттүрбас эм малгаш-тыр ол. Хөлдүн ээзи болур Таңды кожуунуң хөл сактыр хире шаа чок хевирлиг, а республика ону

Таңдыны-дыр дээш сагыш канчап болурул? Чедер хөлдү алгаш, ам Дус-Хөлдүн соглуп «оочурун» манаарывыс ол бе. База-ла «эрги» матери үзүндүлөр: «Дус-Хөлге кижжи та зунга бо-ла дужа бээр чорду. Ы канчаар, оон өскээр каяа барып бис? «Үш-Белдир» курорт берге, «Чедер» курортун эди каан, авыралдыг аржааннар ынак Дус-Хөлүвүстен өске кыжыктырар черлеривис чок.

Ынчангаш чугаа чоннуң лының дугайында чоруп турар эң-не чидиг айтырыг – «Чедер» салым-чолунга хамаарышты ыттавайн барып шыдавас. Чалбак чон шупту ооң дүжүп хараадаар, кажан ажыттынар идегеп манап чоруур. Шынап-ажыттынарыл? Мындыг эгелиг ды (2016 ч.-автор) «Шын» со жээн-даа кижжи болгай мен. Чазак чок. Бир кижжи Чедерни хуужуду херек ужуу олуруп чоруй баарга база оон-биле кады хоругдалды. Ол үе дургузунда та чүү улус, к баазанын, корпустарын үпте апарган. Бүдүн республика ажыл-агыйжы эвес болурга канча тааржырыл?

Дедир күрүнө өнчүзүнче кирип, «Чедер» курортту катап д Тываның чонунга бараан бо үе келбээ эвес бе? Уругланы берген херээженнер Чедерге оон соонда иштелип, ажы-төлү кежиктиг чурттап чоруур болду. Чаңгыс бо факт безин бойдушту ышкаш деңнеп четпес кайгам хайырааның ачы-авыралын хер хөлдү тыва чонга ажыктыг бо дээш дарый хөдөлип, шимченип турар.

Бо абзактарны албан-биле киридим. Чедер биле Дус-Хөл эм хөлүвүстүн салым-чолу дөмө чыгаан, Дус-Хөл дүшпээ-даа болду дагы бергедеп келген. Эрге-чагы эм хөлдериң дугайында улус-дүвүрелин, санал-оналын ном даа, херекке-даа албас. Ам черл канчалза эки чүве ирги? Тываның бо ийи хөлче ээ көрнүп, оларны байдалын хандыр шинчилеп, д хемчеглер алыр болза эки. Оо кымга, чүге идегээр бис?

Надежда Э

Хайыраан Чедер

ЧҮГЛЕ СЕГИ АРТКАН

«Чедер» курорт ажилдавайн турар деп дыңнааш, оода хөлүңге кирип алыр-дыр дээш чеде бергеш, курортту көрүп кааш, хараадаанывыстан чугаалаар сөс тыппаан бис. Дайын үезинде бомбалар дүшкени-биле дөмөй болду.

Курорттун үш каа бажыңыңдан чүгле ханалары, дээвири арткан, чамдык ишти ханаларын безин бузуп каапкан. Курорт девискээринде дөртөн хире бичежек брус бажыңнарны, чайгы бажыңнарны бузарын бузуп, үптөп-тонап апарган. Каракка чаржынчыг. Курорттун чүгле сеги арткан. Чырык, энергия берип турган электри шугумунуң чагыларын одура хирээлөп, удазыннарны апарган, ховуда чаңгыс-даа чагы көзүлбес.

Чеде бээривиске таңныыл бар болду. «Курортту моон ыңай үптөвезин дээш, бисти таңныылдадып кагды» дидир. Олар солчуп кээп турарлар. Таңныылдың чугаазы-биле, курорттун амгы ээзи ону катап тудар дээн болду.

Шак мындыг, Тываның эртинези, кайгамчык курорттуну үптөп-тонап алырывыска чаржынчыг-дыр. Чедер чүгле Тыва иштинде эвес, соңгаар регионнарда безин ады алгаан, оон дыштаныкчылар хөйү-биле кээп турган болгай. Ам безин соңгаартан улус кээп турар, келгеш, бажын чайгааш, чоруй баар-дыр – деп, таңныыл чугаалай-дыр.

Моон мурнунда курорт эки ажилдап турган, харын-даа ону кыш-чай чок

ажылдаар кылып каан турган. Ооң эргелекчизи Калындүү турда, дериг-херекселер чаартып, сай-зырадып каан деп билер мен. Ооң соонда та чүү болган чүве, кажан хуужуттуна бергенин кижжи билер эвес. Ооң сөөлгү эргелекчизи ону ыңчаар сандарадып каан, ээ-харыысалга чок кижжи болган-дыр. Бир кижжи чаңгыс хуу кижиге хора чедир, бажыңын үптөп, оорлап азы бузуп апарган болза, дораан шиидип каар. А курорт дээрге, ону азарганчыг өртөк-биле чеже-даа хуужудуп алган болза, ол республиканын, чоннуң болуп артып каар. Ынчангаш бүгү чоннуң кадыын быжыглаар эртин дег курорттун харыысалга чогу-биле үптөп-тонадып, узуткап каан, чонга улуг хора чедирген кижини шиидер ужурул.

Таңныылдың чугаазы-биле, үш кижжи курортту хунаажып турган хевирлиг. Бодунуң херээн ажыдып, бир чүве садып алыр дээн кижжи оон алыр орулгазын, карылгазын санап алган турар ужурул. Мээң бодалым-биле, курорттар кажан-даа орулга бербес, чоннуң кадыын экир-

тип, быжыглаар чүве болганда, эмнелерге деңнеп, харын оларны хуужутпайн, бюджеттен акшаландырар кылып каар болза эки.

Бир талазында, бистиң тыва чоннуң медресел чогу кижжи кайгаар. Боттарывыстың-на эмненир курорттуну узуткап алган бис. Чамдык кижилер чүгле бо хүнде, бо шакта думчуун бо-даар. Бо мээң, мээң ажы-төлүмнүн, чоок кижилеримниң, дөргүл-төрелдеримниң, бодумнун, тыва чонумнун кадыын экижидип эмненир, мээң бодумнун курортмудур, мен мону бузуп, үрегдей бээримге, чүү болурул деп бодаар медресели чок. Медреселдиг, өзүлүг кижилер болуп ам-даа чедир сайзыраваан, караа муңгаш, өске чүү-даа херекчок, чүгле бодунуң херектелин хандырып, ап-чил, сыырып алырын бодаар дириг амытан чадазында ам-даа хөвээр. 1990 чылдар үезинде канчалдыгыс? Шупту бүдүрүлгелерни боттарывыс бузуп, узуткап алдывыс. Оон

амыдыралывыс багай деп ыглаңдыр бис. Бир талазында даргала харыысалга чогу. Бүдүрүлгезин бээрге, хемчээп ап, херек болза, даа таңныылдавас чүве бе.

Курортка кадык кижжи дышты кээри ховар, аарыг кижилер кижжи ынчангаш оларның багай энергия бажың-балгатта сиңип калган бо ыңдыг бажыңнарның кезектерин б адырып алгаш, ажыглаарга чүү орта рул. Чоннуң өнчүзүн үрөп, оорлап, хора чедиргенинден, чоннуң хараа килеңинден кайы хире багай кай үүле ажилдап алганын билбестер. Ч хора чедирген кижилер чоннуң дайынары болур. Олар кымнарыл? Ша өөредин билбес, билгилерже чүткү бодунуң сагыш-сеткилин сайзыратуужур, чаңчыл билбес, дөңгүр көк буга чүгле бо хүнүнде бодун бодап чурт чоруур.

Чедер хөлдүн суу чылдың-на эвэжеп, сыыгап турар, эрги турган эриниң 80-100 метр чыырлып кире берген. Ч чылдар эртерге, хөлдүн чиде бээрин айылы бар-дыр. Моон чылдагаан тып, хемчег алыр аргалар бар бе? Чадик улустун чугаазы-биле, орук кыла турда, хөлче кирип турган суг моонда талы берген-даа дээр.

Бо курорттун ээзи: «Чонумга бу кылдыр курортту катап туттуруп каамен» деп турган дээр чораан. Ындыг болзунам. Курорттуну катап ажилда бээринге идегеп артып каар-дыр бис. Шыдыраа ОНДА

«ШЫННЫҢ» почтазындан

Төгү билбес төөрээр, төрөл билбес азар»

АЖЫ-ТӨЛДҮН ДУЗАЗЫ
ӨӨРҮШКҮНҮ ДОЮЛДУРАР

Ажы-төлдүн бичии-инден эгелээш чаагай езу-чаңчылдарга кижизидилгези ада-иезинден хамааржыр. Үе-шаанда кижизидилгеже сагыш сал-байн эрттириптер болза, улгады берген ажы-төл багайаажы-чаңны бодунче иле тыртып алган тава-рылгада ону эде кижизи-дери берге апаар дээрзин А. Макаренко сагындырып чораан.

Кыылда чурттап турар уй-тарым Аяс, кенним Алек-сандра база уруум Сайлаа-Монгуштар чедип келгеш: турган-ачавысты эдери-төрөлдеривистиң чурт-чораан черлерин көргүзүп, чугаалап бээрин дилеп чыгарып — дээн. Дышта-газында келгеш, орук ара-аржаанынга авазын, даай-азын чедирип, бүгү кылыр-ып-ижинге дузалашкаш кел-болдулар.

Хемчик-Бажынга чедип, турганарының авам, ачамның элдеринин, бичиимде хой-арып, аңчылар эдери, кат-орук чыып ойнап өскөн чер-леринин кайгамчыктыг ча-а-бойдузун көөрү меңээ улуг-орук болбайн канчаар. Ол-аракка аржаан чалаптар-аар төрүттүнгөн.

Хемчик-Бажынның төөгүлүг-лери көргүзүп, хамнар, маларның турган шивээзинин элелип хорумналган черин-за Серилиг өзенге хамнарның-диге кылыр өргээзи турган-а, кошкарлык хая дугайында-амның ачазы Кылын-оол-ретиң (Кара Маркс), Чыдым-лун (Кара хойлуг) көжүп,-рттап чораан девискээрле-н көргүспүшөөн, Суглаарга-дип келгенивисти эскербээ-н пдувус.

Суглаар деп хемниң адының-ылганың (Көвүк-хам, Келдир-м дугайында, Хам-дыт-ылгазының дугайында) кыс-зы-биле чугаалап бердим. Аваанда Чиңге-Хемниң Хем-че агып кирген аксы көвүрүг-үлерде Чиңге-Хемни кеш-ш көжүп чоруп турган одуруг-истерни, сыннар ажыр Үстүү-гейлеп көжүп турганынга-таадывыс.

Чиңге-Хем аксының Кара-Суг-ыгына малчыннап чораан-ес, Таар-оол Сыргыт-оол-ышкыларның өдээнде Хензиг-л Сыргыт-оол чурттап турар-лду.

Чиңге-Хем — Хемчиктин-с дунмазы-дыр» — деп баш-таны аарак, Чиңге-Хемни-жында аржаанда улуг саарыг-тында шоргалар барын, аңаа-олдан, Даг-Алтайындан,-вадан улустар кээп эмненип-арын, Алаңгыштыг өдекке-мыскаак өө казып турган-ыгы база аңчы кырган-ачам-ян-биле (Аңчы-Кара) душка-высты хөөрөп бердим ийин. Чиңге-Хемниң Кара-Суг деп-рге чорааш, Степан Сарыг-лун шүлүү-даа сагыжымга-рер: Чөөн-Хемчик чурттуз

Кара-суглар амзап, хадың,
пөштер дамчып,
«Чийн, чийн» кылдыр эдип,
чөмзиреп-ле чораан.

Малчын Ширипең биле Чыр-галга бир-ле черге кады чо-раан, билчир турган боор деп сагыжымга кирип, С.А. Сарыг-оолдун омур-хевири караамга чуруттунуп келди.

Чөөн-Хемниң аъттыг-даа, чадаг-даа кежер, чиндиңейнип турар көвүрүүнүгө четтивис. Тар-гыннарның өг-бүлезиниң кылган субурганын көрүп, чалбарыгны кылып, йөрээливи чугаала-дывыс.

Чиндиңнээш көвүрүгнү кеш-кеш, кырында бурунгу оваалыг Бедик-Эл баарында шоргадан мээң уйнуум Ай-Херел аржаан чалап эккеп берди.

Шаандан тура ат-сурагыг, ТАР үезинде Салчак Калбак-хөрекович Тока баштадыр кирип чораан, Кара-Дыт аржааны бо-ла болгай.

Бай-Тал КУБ-ка агрономнап ажалдап чораан П.И. Данарның өг-бүлөзи авазы К.Данзынны холдарын, буттарын, оорга-чүстерин, карактарын эккир-тири-биле, аржаанга эккелген болду. К.Данзын күш-ажылдың хоочуну, маадыр ие кижиз. Ар-жаанда кирип турарларның санының көвейин хей майгын-нар бадыткап турду. Ажы-төлдүн чаагай сеткилин, дузасын көрүп чоруур улуг назылыглар хей чор-ду. Кедээзинде хаялардан сыс-тып үнүп чыдар аржаан болду. Ол ижин шөйүндүлөргө, баарга, чүрекке ажыктыг янзы-бүрү (натрий, демир, йод, хая-чугу-холумактыг) бүдүмелдерлиг. Гидрологтар, эмчилер, эртем-деннер шинчилелин ам-даа эртпээни хомуданчыг.

Бадып олурувуста орайтай берген. Кош-кажааның үстү Сыынныг-Чарыктың бетинде Даастыг-Хыйыгга хондувус. Кенним Александра дөрт бичии уруглары дээш сагышсыраары хөлчөк. Ынчалза-даа оларның (Хүн-Хаяа, Алина, Анела, Алаш, Диана) зрес-омаан кайгадым. Авазының кылып турар ажылын-га дузалажы кааптар, кылбас-ла чүвези чок. Тайга-таңдының чечектери чараш-ла болдур ийин. Ынчалза-даа чечектерден чараш «чечектер» өзүп орап салгалывыс ышкыжыл деп бо-дап олурумда, кады чораан ажы-төлүм шупту одаг долгандыр чыгып келди. Ынчан Хемчик деп кижиниң база Кара-Чода, Ырлаар-Хем, Чөөн-Хем, Хемчик-Бажы дугайында чугаалап бер-дим. Кенним Александра Кара-Чода деп дагы база Чоон-Хем көвүрүүн тырттырып ап, аажок сонуургаар болду. Аяс биле Ай-Херел 70 ажыг кадыргыны шелгеш, эң-не амданнаны болур, хариус кадыргы-биле бисти чөмгөрдилер.

Тыва Республикада родон-нуг аржааннарның бирээзи Шивилиге беш хондур дыштан-дылар. Бир кежээ Дмитрий Очур аттыг Культура бажының ар-тистери концерт көргүскөн. Кон-цертке Хүн-Хаяа биле Алинань күүсеткен танцызын көрүкчүлөр

кыны-биле уткуп үдээнер.

«Олутта олча чок, чыдында чыргал чок» дээр ышкыжыл, аржаанның чурттакчыларын-га Шивилиг аржаанның ты-вылган төөгүзүн база «Кандыг аарыгыг кижиз кирип болурул, болбазыл?», «Эм оъттар биле эмненириниң аргалары, олар-ны канчаар шын чыып ажаап алырының дугайында лекция-ларны аржаанчыларга таныш-тырдым.

Чыылган чоннуң аразындан айтырыг салыр улус хөй болган. Чижээлээрге, чаңнык чайла-дыр шугумну кылып болбас бе, орукту кылып турары эки-дир. Адаанда ээр орукту дорттап кылырының аргазы чок бе? Чурт-тап турган черин бокалдырып, ону хирлиг хевээр арттырып турар улуска торгаалдан онаа-за чүл? Бок өрттедир кылдыр тускай печканы кылып болбас бе? Курорт кылыр айтырыг ду-гайында дугуржулга чоруп турар ирги бе? Бо аржаандан 3-5 км чоокка чурттаары хоруглуг база эм оъттар чыгбас дээрзи шын бе дээш оон-даа өске айтырыглар хөй болган. Бодумнуң билер шаам-биле харылазымза-даа, чамдык айтырыгларны тускай специалистер харылаар дээр-зин сагындырган мен.

Тыва чон шаандан тура-ла чаагай езу-чаңчылдарны үргүлчү сагып чораан. Улуг өгбелерин база чаш ажы-төлдү хүндүлээри, оларга дузала-жыры кол черни ээлеп турар. Арага, таакпыже, наркотиктер-же сундулаар чорукту хоругуу-чугула. Арага, таакпы, нарко-тикерже сундулаары дээрже кончуг багай чаңчыл-дыр. Ажы-төлү ада-иезин дорамчылаар. Оларның пенсия, пособиенге чурттаар. Ада-иезиниң, дөргүл-терелиниң назы-хары улгадып эгелээрге, оларже көрүнмес, кээргел чок ажы-төл бары хо-муданчыг. Ынчалза-даа олар-га дуза кадып, эки үлегерин ажил-ижинге, амыдыралынга көргүзүп, ылаңчы улчумал, то-яанчы байдалче шилчээп ийи-чаңгыс кижилерни эдип-чазап, чагып-сургап чоруур ажы-төл база бар апарганы өөрүнчүг. Тояанчы кижилер дугайында чоокта чаа «Шын» солунга база чөптүү-биле бижиди. Бо тала-зы-биле тыва-даа, орус-даа төптөргө солун ужуражылгалар-ны, кежээлерни эрттирип турар апарганы эки-дир. Кырырга кыпсынчыг-ла-дыр. Түрөңги байдалче шилчий бээр чоруктар турбас ужурулуг. Мээң бо бода-лымны үлөжиксээр кижилер бар болза, солун-сеткүүлге бижип, радио, телевидение дамчыштыр чүгө чугаалап болбас деп.

Бо чүүлүмнү мындыг бир угаадыгыг таварылга-биле доозайн. Кудумчуга ушпа кырган кижиз кудумчу автобузу манаар сандайга дыштанып олурган. Бир бичии оол келгеш, көрүп турарга, ол кижиниң бажы сап-сарыг болган. Чоокшулап кел-геш: «Дай закурь» — дээн. «Мындыг бичии кижиз таакпы-лавас чоор, оглум» дээрже, «Ой, тыва кижиз сен бе?» деп, белиңней каапкаш, ыңай болган. Моон алгаш көөрге, ол бичии оолдун улуг улуска хүндүткел чогу көстүп турар.

Бараат ДЕЛЕГ-ООЛ,
күш-ажылдың хоочуну.

Бай-Тайга кожуун,
Бай-Тал суур.

Сеткилден сөң

УРУГЛАРЫМ
АВАЗЫ

Төл чокта, төрө херээ
дамчыттынмас,
Төл чокта, төрөл чону
салгаттынмас,
Төл чокта, төөгү-даа
сураттынмас,
Төл чокта, төрөөн чурт-даа
ээлеттинмес.

(Майя Даргат)

Айдың чырык өртемчейге төрүттүнгөн кандыг-даа кижиз-ге эң-не баштай алгызы үнүп, чырык хүннү чылчырыктап көргөн, арыг агаарны хөрөөн долдур тынган, авазының аа сүдүн эмген, имнеп-сомнап, чулчуруп, шулуңайнып чугаа-зынган, үңгөп-союп, ийи-бир-леп черни баскан долгандыр турар өртемчейни, бойдус че-рин, аал-коданын, чоок дөргүл-төрөлдерин, кады ойнаар эш-өөрүн танып алган, өскөн-төрөөн чери дег эргим, үнелиг чүвө чок. Бичии чаш кижиз ону чүрээнге хүлээп ап, бүгү назы-нында утпайн, чүрээнге шыгжап артар. Өскөн-төрөөн ие чери дег эргим уя, чаглак кижизе турбас.

Азарганчыг согааш дажы-ыш-каш хензиг чашты аа сүдү-биле тоттурган, өстүрүп, доруктуруп, хүн дег чылыг холу-биле дагап, чүлдү-чүрээниң энергиязын төлүңгө берип, холунга камны-биле тудуп, «өпей ырын» дүне-хүндүс ырылап, чассыдып, чайгап ажааган ие кижиз дег ачы-буян-ныг кижиз чырык өртемчейден тывылбас.

Ие чүрээ бисти кезээде чыл-дып, эргеледип, камгалап, ка-рактап чоруур. Ава кижиз дүн-хүн чок ажы-төлү дээш сагыш човап, оларын эки чүүлдерге өөредип, кижизидип, сорул кирип, чаа-чаа бедиктерже кыйгырып, мо-гаг-шылаг чок кезээде ажы-төлү дээш оон чүрээ хөлзеп чоруур.

Ава кижиниң ачы-буянын, сагыш-човаашкынын, авырал-дыг ажил-херээ Тыва черде билдингир, онзагай ховар чончу, чечен сөстүг шүлүкчү Галина Мунзук «Авамга» деп шүлүүн-ге шын илередип бижээни онза-гай. Ол езулуг-ла ава кижизе хүндүткел, мөңгө йөрээл болгаш тураскаал болуп артар.

«Хаяалыг хүн өртемчейге
турбаан болза,
Хайым иштиг амыдырал
турар деп бе?
Хайыралыг авам чаяап
кагбаан болза,

Хамааты бооп чоргаар
чурттаар шаам кайдал.
Авам аазын эмген болгаш
кадык-шырак,
Ажып ишке холум дыңзыг
шалып-тыр мен.

Дажы хем-даа оруум доза
моондактаза,
Дадай дивейн чара чүткүп
кеже бээр мен.

Ынчаар мени бүгү чүүлге
сорул кирип,
Ынакшылым сүмөлөкчим
болуп чор сен.

Сени йөрээп, эки сөстөр
сөглөвишаан,
Четтиргеним илередийн,
ынак авай»

— деп тендии-ле ханы уткалыг

кылдыр бижээн.

«Кижиз чурттуг, куш уялыг» деп өгбелеривис чиге-ле сөглөп каан-дыр. Ынчангаш мен база төрөөн черимни соккан чү-рээмниң ханызындан үнелеп, аңаа чоргаарланып чоруур мен. Шынында-ла ус-шевер, талан-тылыг, ажил-ишчи чоннуң чурту, чоннуң ыдык тайгалары Бай-Тайга, Манчүрек эвес болза, мөңгө меңги ораны боор, аңныг-меңниг, кат-чимистиг, сүвүр-сүвүр бедик дагларлыг Мөңгүн-Тайга, Ак-Баштыг, Сүрү-Тайга, Ала-Тайга, Биче-Мөңгүн эвес болза, «кижиз» деп хүндүлүг атты эдилеп, чонум мурнунга ырылап-шоорлап, бараан болуп аас-ке-жиктиг, бедик хей-аъттыг, алган эштиг, ажы-төлдүг, азыраан малдыг, арбын өөр чоннуң чурт-таар харыым кайдал. Мөңгүн-Тайганың хүндүлээчел эриг баарлыг, ажил-ишчи чонунуң ачызында аас-кежиктиг, кежик-чолдуг, хостуг-чоргаар, ыры-шоорлуг чурттап чор мен.

Мөңгүн-Тайганың чону-биле ижин-кара чокка эдержи, ба-рын-чогун деңге үлөжип, үнчүп-киржип чоруурум — чымыш-аактың бергелерин эгиннерге деңге чүктөп, өөрүшкү-муң-гаралды деңге үлөшкөн уругла-рым авазы Чечек Бескековна каяа-даа чөлеңгийим, тайып ушпас даянгыжым, ашкарык-чим, хепкерикчим, сүмөлөкчим болуп келген. Оон бижыг ту-ра-соруу, узак угаан-сарылы, кижизиг мөзү-шынары мени өрү тыртып, ажил-ишке сорул ки-рип чалгынналдырган. Оон ачы-зында чонум-биле эпиг-демниг, аас-кежиктиг, эп-найыралдыг, омак-хөлүг, ырыг-шоорлуг чурттап чор мен. Мөгелериниң ажил-ишчи, салым-чаянныг, ачы-буянын Сүт-Хөл деп бу-рун чурт меңээ бөдүүн биче сеткилдиг, ховар кызын хайыр-лааны мээң салым-чолумга улуг салдарлыг болганын меде-реп билип, четтиргенимни илере-дип «Сүт-ле-Хөлүм мөгелери», «Уругларым авазыңа», «Ишкин хемим», «Дозурбан», «Ишкин суу-рум» деп шүлүктөрнү бижээн мен. Оларның чамдызы ыры-лар болу берген.

Уругларым авазы — мээң өшпес ынакшылым, мээң эр-тенги, кежээки хаяам, кады кыраан хайыралыг эжим, дет-кичким, сүмөлөкчим, амыдырал-чуртталганың чаякчызы. Ын-чангаш кады чурттаан эргим эжим дугайында хөй-ле шү-лүктөрнү, ырыларны бижип, өг-бүлө архивинде шыгжап, ажы-төлүмгө, салгалдарымга тураскаалга арттырган мен.

УРУГЛАРЫМ АВАЗЫНГА

Дээр өңүн хуулдурган
Дээрде чыылган кара булут,
Ал-ла ботту өрү тырткан
Авыралдыг Сүт-Хөл кызы.

Кудай өңүн хуулдурган
Куу булут, кара булут.
Кулугурга эш-ле болган
Куду Ишкин ховар кызы.

Адыг-оол НАМГАЙ-ООЛ.
ТР-ниң культуразының ал-дарлыг ажилдакчызы,
Мөңгүн-Тайга кожуунуң
хүндүлүг хамаатызы,
ТР-ниң Чогаалчылар
эвилелиниң кжигүнү.

Театр уран чүүлүндө

ОЙНААРАКТАР
ТЕАТРЫНЫҢ
ЧЕДИИШКИНИ

Тываның ойнаарактар театры Россияның Культура яамызының 7 миллион ажыг рубль түнүг грантызын ойнап алган. Республиканың культуразының эң-не анык албан черинге хамааржыр, 2013 чылда тургустунган театр бо чылдың май айда 5 харлаанын демдеглезен. Юбилейлик чылында ойнаарактар театры мындыг улуг чедииникини болганы өөрүнчүг. Деткимче акшазын театр чаа шиилер тургузарынче база техниктиг дериг-херекселче чарыгдаар. Тываның ойнаарактар театрының директору Саян Монгуштуң дыңнатканы-биле, деткимче акшазының бирги кеззэн (1,9 миллион рубль) ал-

гаш ийи чаа ши — Антон Чеховтуң "Каштанка" биле Эрнст Гофманның чогаалына "Щелкунчикти" тургузуп эгелзэн. "Бо ийи чогаалды литературлуг классика деп санаар. Ынчангаш материал шилиирде көрүкчүлери уруглар болганда, литература үндезилзэн бис. Бо шиилерниң баштайгы көргүзүүн чаа театр сезонунда көргүзөр бис" — деп, ол дыңнатты.

Материал-техниктиг баазанын экижидеринин дугайында Саян Оюн-оолович чугаалап тура, шынарлыг чырыдылга театрның эң-не кол кеззэ болганда, чырыдылга дериг-херекселин долзуу-биле чаартыр дээрзин чугаалады. Ол ышкаш сценаның механиказын экижидер. Каасталга-шимелде тургузар штанкеттер (каасталга кезектерин быжыглар демир хоорзалар) салыр, ол сцена шөлүнүң ажылынга кончуг чугула херексел-дир. Техниктиг нарын шиилер база өске театрларның коллективтерин хүлээп алырынга театр үнелиг чүүл-дүр.

Театр күзүн деткимче акшазының арткан (5,4 миллион рубль) түнүн алыр. Ынчан оларның салып алган сорулгалары, чогаадыкчы бодадары амыдыралга боттаныр.

Ойнаарактар театрының коллективи 2013 чылда, тургустунган чылында, Москвага "Тоолдар делегейи" IV фестивалга Тываның алдарлыг артизи, режиссер Галина Доржунуң тургускан "Кыс-Халыыр" деп шиизи дээш диплом-биле шаңнатканнар. 2014 чылда Эрзэни Жанцановтуң "Пор-Бажының чурттап эртпээн дөрт амыдыралы" деп шиизиниң баштайгы көргүзүү болган. Ол шиизи "Алдын маска" деп национал театр шаңналының даңзызынче кирген.

2015 чылда Айдыс Чадамбаның тургусканы "Белек" деп чаа шиизи база-ла "Алдын маска" деп национал театр шаңналының даңзызынче кирген. Бо чылын Юлия Йонушайтениң "Авай, мен солдат мен" деп шиизин Светлана Ондар тургускан. Ол шиизи Чита хоорайга Забайкальскиниң "Келир үениң чалгыннары" деп элээдилерге I театр фестивалына үш номинацияга тиилзэн. Ол ышкаш 2017 чылда "Белек" деп шиизи "Көшкүн чонун оруу" деп III делегей чергелиг ойнаарактар фестивалына "Эң-не эки ши" деп номинацияга тиилзэн.

Тываның ойнаарактар театры бүгү сезонда чүгле Кызылда "Тет-а-Тет" деп бичии театрында ажилдап турар эвес, а республиканың кожуунарынче үнүшкүннерни удаа-дараа кылган. Көдээ черниң көрүкчүлери оларны улуг өөрүшкү-биле уткуп хүлээп турар.

Бистиң корр.

Салым-чаяанның уруглар

"АРТЕКЧЕ" ЧАЛААН

Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүлүндө хөгжүмнүг школа-студиязының өөрү Тана Соруктугуну "Артекче" чалаан. 11 харлыг, чаяанның элээди кыс Бүгү-делегейниң "Артек" төвүнүң 5-ки ээлчээнде дыштаныр аас-кежиктиг Бо ээлчегниң темазы — Льюис Кэрроллдуң "Кай оранда Алисаның" тоол делегейи. Ынчангаш Бүткүл "ужуралдар шөлү" — өөредилгелиг болгаш радыр хемчеглер-биле хуула бээр.

Бешки ээлчегниң кол болуушкуну — "Россияның урлажып тур" деп школачылар хорунуң Гала-концерти. Ан солистээр. Хорнуң киржикчилери аялгазы Ю. Чичковту Я. Халецкиниң "Из чего же, из чего же..." деп ырыны күү Салым-чаяанның болгаш кызымак өөреникчи, болгаш чараш үнүг, уругларның хөгжүмнүг шиилери күүседикчизи Тана Соруктуг бо хүннерде "Артек" чору белеткенип турар. А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл кол хор коллективинин удуртукчузу, Бүгү-российжи республиканың хөгжүмнүг мөөрейлеринин тиилекчизи Ч Петровна Сат элээди талантыны белеткеп турар.

Тывавыстың салым-чаяанның чалыы кызынга чеди болгаш ак орукту күзеп каалы!

Бисти

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

СВАДЕБНЫЕ ПЛАТЬЯ. Ул. Полевая, 6.
Тел. 8-923-552-3932

Малчыннар турлагларынга СУГ КУДУКТА-
РЫН өрүмнөп казып турар.
Тел. 8(39422) 5-10-30, 8913-444-44-05

ПАМЯТНИКИ мрамор, гранит, гравировка
портретов, фотокерамика, установка. Пра-
вый берег, пер. Саянский, 23.
Тел. 8-913-359-9494, 8-923-380-9494

ПИЛОМАТЕРИАЛ, брус, капиталка, доска,
заборная, прожилыны. Доставка. Кредит
Русфинанс Банк. Тел. 8-923-383-1575
ОГРН 307246831700175

ПИЛОМАТЕРИАЛ В АССОРТИМЕНТЕ
комплектация на дома, бани, гаражи (стены
наружные и внутренние, лаги, пол, потолок,
крыша): по индивидуальным размерам.
Доставка в город бесплатно. Адрес: Каа-
Хемский р-н, с. Дерзиг-Аксы. Тел. 8-960-778-
9624, 8-923-375-9926.

Бетон, тууйбу, пиломатериалдар, цемент
дээрбектери, ФБС блоктары, коопшпалар
садып турар. Телефон: 83942240572,
89232619924.

ХОЙ ДҮГҮН улуг өртөккө хүлээп ап турар
Мира 13. ГОРПО База РПС чанында 9
дугаарлыг газельдин сөөлгү доктаамы.
Тел. 8-923-540-5491

Хуу чуртталга бажыны тудуп алырынга ЧЕР
УЧАСТОКТАРЫН садып турар.
Тел. 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190

ИЗВЕЩЕНИЯ

Администрация Каа-Хемского района информирует о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:04:1402004:290, из земель населенных пунктов расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Салчак Тока, д. 106, общей площадью 1000 кв.м., с разрешенным использованием — для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 часов до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по управлению имуществом, земельным ресурсам, строительства и контроля Ооржак Н.М.

...

Администрация Каа-Хемского района информирует о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:04:1102002:11, из земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Суг-Бажы, м. Кара-Булуң, общей площадью 1500000 кв.м., с разрешенным использованием — для сельскохозяйственного использования.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в

течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 часов до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по управлению имуществом, земельным ресурсам, строительства и контроля Ооржак

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации Адам Чингиз Дад ооловича о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 20 (двадцать) лет из земель населенного пункта расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. 60 лет Октября, дом 22 «а», с кадастровым номером 17:14:0101029:001, общей площадью 740 кв.м., разрешенное использование индивидуального жилищного строительства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении земельного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования размещения необходимо подать письменное заявление по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна тел 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: 22.09.2018г.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна Кенден

солуннуң сайтызы://shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражи: 10926 экз. Үндүрүлгениң тиражи: 35

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар Д.С. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000, Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б. Б. Оюн, С.С. Кужугет,
А.А. Лагзы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Нитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эрзеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (корр. А.Д.Б.Түлүш).
Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40803810900004000277
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики
Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанын Тыва Респуб-
лика талазы-биле эргелели «Шын»
солунну 2012 чылдың декабрь 3-те
бүртүкзэн. Херекчелдиндугаары — ПИ
№ ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парлам.
(Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарны
торларының бодадары редакцияның турук-
дуушпелин барып болур. Айтыгланган саннары бол-
өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш автор
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу южикерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катеп үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номери парламгаже дужааган:
график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонне до-
...